

**BARBORÍK, Vladimír – BYSTRZAK, Magdalena:
MODERNIZÁCIA KRITIKOU: HAMALIAR,
CHORVÁTH, BOR, MATUŠKA. Bratislava:
Slovenské literárne centrum, 2023. 152 s.**

Dušan Teplan

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2025.72.3.10>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9253-2888>

Do obdobia medzi prvou a druhou svetovou vojnou spadá jedna z najosobitejších vývinových etáp slovenskej literárnej kritiky. Pre svoj špecifický ráz, ako aj historický zástož už bola viackrát predmetom odborných reflexií, no medzi bádateľmi vyvoláva živý záujem dodnes. K jej syntetizujúcemu výskumu najnovšie prispeli Vladimír Barborík a Magdalena Bystrzak knižnou publikáciou *Modernizácia kritikou: Hamaliar, Chorváth, Bor, Matuška*.

Z úvodu knihy sa dozvedáme, že jej cieľom je prispieť k rekonštrukcii slovenskej medzivojnovkej kritiky. Navonok by to mohlo pôsobiť až príliš abstraktne, avšak podobu tejto rekonštrukcie vymedzila autorská dvojica vcelku presne. Zvlášť sympatická a z hľadiska doterajšieho výskumu aj prínosná je najmä snaha ukázať, do akej miery sa literárna kritika počas medzivojnového obdobia podieľala (alebo aspoň sa chcela podieľať) na aktuálne prebiehajúcich zmenách v slovenskej kultúre. Z tohto pohľadu sa javí ako vhodné zvolený aj pojem modernizácie v titule knihy, pretože dobre vystihuje podstatu daných zmien.

Základný cieľ publikácie sa však nezuží len na tento jednotiaci aspekt medzivojnovkej kritiky. Spolu s tým je pozornosť venovaná rôznym diferenciacnym faktorom, ktoré mali za následok, že literárni kritici vstupovali do modernizačných procesov v slovenskej kultúre s rozdielnymi predstavami i stratégiami. Tento dvojaký prístup nakoniec dovolil auto-

rom publikácie skúmať zvolenú problematiku aj s jej vnútornou dynamikou, zahrnúť do toho pomerne širokú škálu estetických, svetonázorových či kultúrno-politických špecifik.

Pre detailnejší rozbor si vybrali štyroch kritikov: Jána Elena Bora, Jána Hamaliara, Michala Chorvátha a Alexandra Matušku. V doteraz publikovaných ohlasoch na knihu sa objavila výhrada, že výber tejto štvorice nie je zdôvodnený v dostatočnej miere (recenzia Tamary Janecovej *Modernizácia kritikou. Romboid*, roč. 59, 2024, č. 3, s. 128-131), no z hľadiska stanovených cieľov pôsobí primerane. Ide o kritikov, ktorých okrem generačnej príslušnosti spájalo pomerne intenzívne úsilie o obrodu slovenskej kultúry, hoci prístupy, ktoré si v tejto súvislosti volili, boli rozdielne. Súčasne ich teda niečo spájalo i rozdeľovalo.

Na okraj svojej voľby ešte autori knihy poznamenali, že nebola hodnotová (strana 13). K tomu ich priviedol zrejme úmysel nevnučovať čitateľom osobné preferencie a nevytvárať medzi kritikmi z daného obdobia zbytočné hierarchie. Čo je však zjavné už od úvodných strán publikácie, možnosti vecného zhodnotenia vybranej štvorice sa nevzdali. Prejavom toho sú napríklad poznámky o sugestívnosti, dobre formulovaných postrechoch alebo, naopak, o prehnanej ctižiadostivosti, improvizácii, moróznosti a netolerantnosti. Ak aj existuje ďalšia výrazná osobitosť, ktorou sa monografia V. Barboríka a M. Bys-

286 trzask odlišuje od predošlých výskumov medzivojnovkej kritiky, tak je to práve dôraz na reflexiu kvalitatívnych aspektov problematiky. Spôsob, akým sa v knihe uplatňuje táto reflexia, dobre ilustruje aj nasledujúce zhodnotenie niektorých spoločných črt štvorice kritikov: „Boli agilní, hoci niekedy sebareprezentačne a niektorí i zhubne, kompromitujú vlastnú vec, boli ideovo a svetonázorovo vyhranení a v súvislosti s tým často netolerantní“ (strana 13).

Ako prvý dostal v publikácii priestor J. Hamaliar, čo vyplynulo hlavne z faktu, že bol z celej štvorice najstarší. Všeobecne sa vie, že Hamaliarova kritická činnosť trvala len krátke obdobie (zomrel na tuberkulózu už ako dvadsaťšesťročný), ale jeho myšlienkové východiská, ako aj niektoré širšie okolnosti pôsobenia sú už menej známe. Z knihy sa dozvedáme, že za relatívne krátky čas prešiel výraznou zmenou ideovej totožnosti. Kým ešte v rokoch 1925 a 1926 posudzoval domácu literatúru kritériom „slovenskosti“, vyčítajúc napríklad prozaikovi Jánovi Hrušovskému, že nečerpá podnety zo slovenského prostredia, po roku 1927 začal nasledovať koncepciu čechoslovakizmu, tvoriaci v tom čase aj oficiálnu štátnu ideológiu. V jeho tvorbe sa tento prerod prejavil v kritickom spochybnení existencie slovenskej literatúry ako samostatného celku. Podľa autorov knihy v nej nevidel žiadny vnútorný potenciál, a preto hľadal riešenie v jej začlenení do československého rámca.

Už charakteristika prvého kritika prezrádza, čo presne má vyjadrovať knihou deklarované spojenie „modernizácia kritikou“. Jedna z hlavných téz autorov znie, že J. Hamaliar chápal svoju činnosť ako súčasť modernizačnej praxe, a teda ako prostriedok na zlepšenie skutočnosti. Po svojom ideovom prerode dospel hlavne k záveru, že podmienkou ďalšieho rozvoja slovenskej literatúry je dôsledné presadenie myšlienky jednotného československého národa. Fakt, že sa jeho predstava modernizácie nakoniec nenaplnila, bol už dôsledkom výraznejšej emancipácie sloven-

skej kultúry. (Pre celkový ráz knihy je inak príznačné, že V. Barborík a M. Bystrzák neoznačili tento výsledok za Hamaliarovu prehru či chybu. Stal sa pre nich historickým faktom, na ktorom priblížili vnútornú dynamiku daného obdobia.)

Za pozornosť ešte stojí, že autorská dvojica dokázala už pri charakteristike Hamaliarovho pôsobenia vhodne skĺbiť synchronne a diachronne hľadisko. Tak mohol vyniknúť nielen kritikov prerod, ale aj podstata ideí, ktoré počas svojho života zastával a verejne prezentoval. Následne využili takýto prístup aj pri ďalších kritikoch, čo rovnako prispelo k jednotnému charakteru knihy.

V prípade M. Chorvátha si autori zvolili za východisko jeho známu polemickú esej *Otrávená generácia* z roku 1932. Pripomenuli, že bola primárne zameraná na spoločenskú problematiku. Osobitne vyjadrovala nespokojnosť mladej generácie s aktuálnymi pomermi v spoločnosti, pričom v jej jadre stála konfrontácia nelichotivej reality s ideálmi staršej generácie, ktorá sa podieľala na vzniku Československej republiky. Ako však súvisela táto esej s Chorváthovými predstavami o ďalšom smerovaní slovenskej kultúry? Podľa autorov knihy sa už v nej naplno prejavilo, že riešenia nechcel hľadať nielen v čechoslovakizme, ale ani vo vyhranených ideách vtedajších autonomistov. Jeho predstava o budúcnosti mala iný základ – opierala sa o univerzálnejšiu perspektívu, akceptujúcu skutočnosť vo väčšej mnohorakosti a komplikovanosti.

Prostredníctvom ďalších Chorváthových textov z tridsiatych rokov autori ukázali, že táto perspektíva priviedla kritika k pozoruhodným syntézam moderného a tradičného. Významný je najmä poznatok, že z modernizačných procesov nevylučoval ani archaické životné formy. Nie náhodou je v knihe pripomenutý aj jeho záujem o tvorbu slovenských naturistov, v ktorej sa tieto formy tematizovali návratmi k ľudovým legendám či mýtom. Na označenie Chorváthovho postavenia v medzivojnovkej kritike použili autori príhod-

né spojenie „archaizujúci novátor“ (strana 54), odkazujúce na ruského teoretika Jurija Tyňanova a jeho známu prácu *Archaisti a novátori* z roku 1929.

Kapitola venovaná J. E. Borovi v sebe zahŕňa niekoľko rovín. Autori upozornili v prvom rade na fakt, že Borova predstava o kultúre bola principiálne antimoderná. Svedčí o tom aj spôsob, akým hodnotil umelecké avantgardy vrátane dadaizmu, futurizmu a surrealizmu. Zásadne ich odmietal ako prejavy duchovnej krízy, vyvolanej úpadkom tradičných hodnôt a stratou absolútneho zmyslu v modernej dobe. Súčasne však podľa autorov platí, že aj tohto kritika stimuloval záujem o kultúrny progres, takže by bolo nesprávne, ak by sa vyčleňoval z celku modernizačných prúdov. Na tejto úrovni bol špecifický skôr tým, že sa nedokázal suverénne vyrovnáť so vzormi, ktoré nasledoval. Namiesto toho ich len nekriticky obdivoval a napodobňoval, čo autorov priviedlo k záveru, že podľahol zrýchlennému tempu modernizácie.

Kapitola o J. E. Borovi má v porovnaní s ďalšími jednu osobitosť. Rozdiel spočíva vo využití Borových súkromných listov pri charakteristike jeho osobnosti. Nedá sa celkom odhadnúť, prečo autori nepoužili rovnaký typ dokumentov aj v iných častiach knihy, ale v tomto prípade im to umožnilo dôslednejšie predstaviť aj povahové črty kritika: „Práve listy boli pre Bora priestorom na zdieľanie nálad, sympatií a antipatií. Načrtávali však nielen temnejšie stránky literárneho a kultúrneho života tých čias, ale najmä Borovo impulzívne a chvejivé bytie vo svete, trvalé pocity neistoty, nutkavú potrebu podpory a neoblomnú vôľu byť aktívnym a vplyvným kritikom“ (strany 100-101).

Štvoricu vybraných osobností uzatvára A. Matuška. Jeho prvým prácam z tridsiatych rokov už bol venovaný pomerne veľký priestor, no kniha V. Barboríka a M. Bystrzak posúva výskum aj v tejto veci. V centre pozornosti stojí tentoraz otázka, akou víziou kultúry sa vtedy kritik riadil. Analýzou daných prác v spojitosti s ich širšími súvislosťami autori

zistili, že za Matuškovými prvotnými postojmi stála predstava sekulárnej, plne emancipovanej a individualisticky založenej kultúry. Tento poznatok značne koriguje názor, že svoje kritické gesto obmedzoval v začiatkoch len na výsmešné gestá alebo negáciu.

Z metodologického hľadiska sa štvrtá kapitola knihy takisto vyznačuje jedným špecifikom. Autori na niekoľkých miestach porovnali Matuškovu pozíciu v medzivojnovovej kritike s jej neskoršími hodnoteniami i sebahodnoteniami. Prvá z týchto polôh je prítomná napríklad v závere kapitoly, kde sa spomína Milan Pišút so svojimi rozdielnymi pohľadmi na Matuškovu rané práce z rokov 1935 a 1956. Iné pasáže kapitoly zase približujú momenty, keď sám kritik s odstupom niekoľkých desaťročí hodnotil vlastné začiatky.

Odhaľovanie takýchto nuáns nepochybne prispieva k vysokej kvalite publikácie, avšak jej hlavné prínosy spočívajú v niečom inom. V prvom rade uľahčuje porozumieť okolnostiam, za akých sa utvárala medzivojnová literárna kritika. Autori preukázali, že bola výrazne podmienená úsilím vtedajších kritikov aktívne participovať na modernizácii slovenskej kultúry. V tomto smere chcela byť literárna kritika viac ako len kritikou literárnych diel – mala ambíciu stať sa nástrojom kultúrnej prestavby, považovanej v tom čase za nevyhnutnú pre vznik novej identity národa. (V budúcnosti ešte možno preskúmať, či si domáca kritika nepreniesla tento modernizačný étos aj do ďalších období. Nepoháňali ju napríklad v päťdesiatych rokoch obdobné ambície? A nebolo to tak aj v nasledujúcom desaťročí? Azda je nesprávne hľadať v tom nejakú kontinuitu, ale opakujúce sa apely na kultúrny progres dovoľujú uvažovať aspoň o analógiách.)

Medzi ďalšie prínosy knihy patrí precízne rozlíšenie vybranej štvorice kritikov. Aj keď ich spájalo presvedčenie o nutnosti zmeny, z publikácie vyplýva, že medzi nimi existovali značné rozdiely. Nielenže sa odlišovali v dôvodoch, pre ktoré vôbec chceli modernizovať kultúrne dianie na Slovensku, ale ponúkali aj

288 iné riešenia. Čo ešte asi bude potrebné viac problematizovať – ale to už bude skôr výzva pre ďalší výskum –, je vplyv podobných diferenciácií na celkovú podobu slovenskej modernity.

Osobitné uznanie si zaslúži ešte fakt, že v knihe sa zvolená problematika podáva čitateľsky prívetivým štýlom. Text je napísaný nenútené, ľahko plynie a miestami pôsobí až hravo („Prvých nestihol, druhí už nestihli jeho“, strana 27; „Zachytilo sa v ňom všeličo z peny dní“, strana 29). Je zrejmé, že pri jeho

tvorbe brali autori ohľad nielen na vecnosť, ale i estetickosť.

Záverom už len drobná poznámka. Na začiatku knihy sa správne uvádza, že kritikov medzivojnového obdobia nemožno redukovat' na štyri mená. Výberovo sú spomenuté aj ďalšie osobnosti, ktoré by stáli v tejto súvislosti za pozornosť. Nechýbajú medzi nimi Zlata Dančová, Jozef Felix, Andrej Kostolný, Andrej Mráz, Milan Pišút alebo Michal Považan. Zostáva len dúfať, že aj títo kritici raz budú predmetom podrobnejších analýz.

doc. PhDr. Dušan Teplan, PhD.

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67

949 01 Nitra

Slovenská republika

E-mail: dteplan@ukf.sk